

Bibliotheca pro futuro

Alighanem elérkezett az az idő, amikor a közkönyvtáraknak kettős „fronthatás-sal” kell szembenézniük. Ezek közül az első viszonylag régi téma, ez pedig az olvasás kérdése. Erről nagyon sok szó esett az utóbbi években, a helyzet folyamatosan lehetőséget ad az aggodalomra és a mozgósító törekvésekre, a megoldáskeresésekre egyaránt. Azonban nem ezzel a jól ismert jelenséggel szeretnénk foglalkozni **vitaindítónak is szánt gondolat-kísérletünkben**, hanem a fronthatás újabb oldalával. Ez pedig a nyomtatott könyv jelenének, jövőjének kérdése, és esetleges hatása a hazai könyvtári szolgáltatások helyzetére.

Amíg az első kérdéskör arra ad lehetőséget, hogy bástyáinkat erősítgetve, valamiféle kulturális végvárak szerepébe képzeljük magunkat, ezáltal kulturális szakemberként egyfajta hősi mítoszt is teremtsünk önmagunk számára (ami nem lebecsülhető erőforrás), addig a nyomtatott könyvtári dokumentumok „transzmutációja” azt üzeni az információs szolgáltatások terjesztésében oly nagy érdemeket szerzett, és ezekre annyira büszke könyvtárosoknak, hogy végváraik esetleg légvárakká válhatnak, ők pedig (legalábbis jelenlegi létszámukban) fölöslegessé, letűnően lévő anakronisztikus szakmává, csatlakozva a szemfelszedők és más megszűnt vagy megszűnően lévő professziók tömegéhez.

Mire ez a nagy aggodalom? A technika fejlődése pár évvel ezelőtt forradalmasította egy meglévő jelenség, az elektronikus könyvtári dokumentum felhasználását. Ez elsőként a hangzó anyagoknál jelent meg, majd a filmfelvételek következtek, akár legális, akár illegális (főként az utóbbi) csatornákon hihetetlen forgalmat bonyolítva. Meg kell jegyezni, hogy bizonyos minőségbeli megalkuvást jelentett a tömörítő eljárások használata, azonban a felhasználók által alkalmazott internetes hozzáférés sebességének növekedésével és a tömörítési eljárások technológiai fejlődésével ez a gátló tényező is csökkenni látszik.

A zenehallgatás és filmnézés technikai feltételei tehát adottak voltak, az írott dokumentumok olvasása azonban nagyobb kényelmetlenséggel (megterheléssel) járt a felhasználó számára mindaddig, amíg el nem készült az a technológia, amely a digitális művek olvasásának hátrányait legyőzte, tekintve, hogy az e-inkes felület a szemet nem terheli meg, tízezres oldalszámot lapozhatunk egy feltöltéssel, és kvázi teljes könyvtárakat magunkkal hordozhatunk néhány dekányi berendezésen, lehetőséget kínálva egyfajta fogyasztói „tobzódásra” is.

Az elmúlt két-három év nagy kérdése az volt, hogy ez most múló divathullám, avagy új felhasználói szokásokat generáló fejlődési szakasz? Amennyiben az utóbbi, akkor ez a nyomtatott dokumentumok mellett, avagy azok helyett, illetőleg fokozatosan azok helyébe lépve teremti meg a maga új világát?

Az elmúlt egy év tendenciái afelé mutatnak, hogy nem divathullámról van szó, hanem a felhasználói szokások átrendeződésének kezdetéről. Nyilvánvaló, hogy ez az átrendeződés nem egyszerű és egységes folyamat, életkortól, szociális helyzettől és szocializációtól egyaránt függ. A növekvő piaci (és társadalmi) részese-

dés azonban olyan tendencia, amelynek hatásai átfogóak, és alkalmasak arra, hogy megingassák biztonságérzetünket, és nagy kísértést hordoznak arra, hogy ezeket tagadjuk, a hagyományos technológia kiegészítőjeként fogjuk fel, ahogyan talán annak idején egyes vitorlás tengerjárók kapitányainak is megfordult a fejükben, hogy a gőzturbina lényegében szélcsend idejére való. Mert a szívükben elképzelhetetlen volt a tengerész-szakma kifeszített, fehérlő vitorlák nélkül. És bizony, vitorlát máig látni, de ma már senkinek nem fordul meg a fejében, hogy az lenne a meghatározó.

Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a könyv, a nyomtatott dokumentum és az olvasás nem azonos egymással, és bár a nyomtatott anyagok nem tűnnek el egyik napról a másikra, szerepük egyre szerényebb lesz, egyre csökken, mindaddig, amíg el nem érik azt a piaci (társadalmi) arányukat, amelyet a birtoklási vágy, a nosztalgia, valamint néhány praktikus használati megfontolás fenntart számukra. Nem azt állítjuk tehát, hogy a könyv eltűnik, mint ahogyan például a televízió sem ölte meg a filmet, viszont erőteljes újrapozicionálódásról volt és van szó a kulturális javak élvezetének terén, ahogyan annak idején a film és mostanában a könyv esetében is.

A változás jelentős pozitívuma lehet, hogy az új generációk olvasáshoz való viszonya esetleg javul. A művekhez való hozzáférés gyorsabb és olcsóbb lesz talán. Hátrány a szociális helyzet és a művelődés összefüggéseinek esetleges kiéleződése, a szerzők és a kiadók érdekeltiségeinek bizonytalanná válása, hiszen a könyvkalózkodás az egyéb digitális tartalmakkal kapcsolatos visszaélésekkel kezd korrelációt mutatni.

További kihívást jelent még a digitális szövegek fogyasztásának, tágabban pedig az egész digitális műveltség kérdéskörének szociálpszichológiai (kognitív) aspektusa is, amelyet nem olyan régen Pléh Csaba vázolt fel a pécsi MKE vándorgyűlésen. Amennyiben a fenti gondolatmenet helyes, abban az esetben a nyomtatott anyagok sorsának alakulása egyéb szakmákra is kihatással lehet. Így a papírgyárakra, nyomdákra, könyvterjesztésre, kötetzetekre – és témánk szempontjából a legfontosabbra, a könyvtárakra.

Teljesen fölösleges hosszú távon olyan illúzióba ringatni magunkat, hogy a könyvtár rááll a digitális dokumentumok szolgáltatására, és ezzel a kiegészítő funkcióval elegendő módon reagál a változásokra. Pontosán ismerjük a távhasználat előnyeit, és azt, hogy a felhasználó mennyire igényli az ilyen jellegű szolgáltatásokat. Az elektronikus dokumentumok jellegzetessége, hogy a szolgáltatás nyújtásához, igénybevételéhez nincs szükség fizikai térre – akár díjtalan, akár díjköteles formában adjuk a műveket.

Az előzőből pedig természetesen adódik, hogy amennyiben a felhasználó „átáll” digitális könyvtár, digitális könyvesbolt igénybevételére, és emellett párhuzamosan nem kíván nyomtatott dokumentumokat is kölcsönözni, vagy csak kis mértékben, illetve kevesen élnek ezzel, annak előbb-utóbb jelentős szelekciós hatása lehet a hazai közkönyvtári rendszerre. Kisebb mértékű igény kevesebb szolgáltató fenntartását teheti indokolttá, a nem túl erőteljes könyvtári marketing, társadalmi elismerés pedig igen hamar (és meggondolatlanul) rányomhatja a „törölve” bélyegzőt számos bibliotéka alapító okiratára. Szerencsésebb esetben átgondolt koncepció alapján, valamiféle szükséges és ütőképes bázisállományt megtartva, szerencsétlen esetben a helyi fenntartók költségvetési megtakarítási igényük által vezérelt eseti döntéseire hagyva a kérdést.

Amennyiben a fenti gondolatmenet helyes, a könyvtárak nagy kihívás előtt állnak. Egyfelől saját maguknak kell megtenni mindazon lépéseket, amelyek továbbra is fenntartják az intézmények kívánatosságát a felhasználók számára, másfelől meg kell győzniük a felsőbb szintű szabályozás urait arról, hogy egy információs társadalom polgárai magukra hagyottak és kiszolgáltatottak információs háttérintézmények nélkül. **Erre a szerepre viszont egyetlen intézménye alkalmas a társadalomnak: a könyvtár.** A könyvtár esetében beszélhetünk rendszerszintű működésről, országos lefedettségről, infrastrukturális háttérről, alkalmas humán erőforrásról.

Mindehhez a könyvtáraknak fel kell ismerniük, hogy elsősorban azon értékeiket kell megőrizniük és hatványozniuk, amelyek túlmutatnak a nyilvános könyvraktár szerepkörén, amelyek pedig inkább ezen szerepkör irányába mutatnak, azt ésszerűen át kell alakítaniuk.

Lehetséges, hogy a jövő felhasználójának már nem elsősorban dokumentumra lesz szüksége, hanem egy olyan közösségi helyre, amely alkalmas arra, hogy más felhasználókkal találkozzon, eltöltse szabadidejét, kutatásához, érdeklődéséhez igénye szerint megkapja az információs szakemberek támogatását is. Ennek az intézménynek tehát információs hozzáférési pontnak kell lennie, mégpedig informatikailag kellően kiépített, adatbázis-hozzáférésekkel ellátott pontnak, amely számára egyúttal közösségi tér is, találkozhat barátaival, megihat egy teát vagy kávét, esetleg igénybe vehet egy art-mozit, ahol tanulhat, gyermekként mesét hallgathat, bábelőadást nézhet, játéksarokban játszhat, és természetesen mindezek mellett hagyományos könyvtári szolgáltatásokat is igénybe vehet.

Amíg a közművelődés intézményrendszere rendezvény-központú, amelynek jellemzője, hogy egy-egy rendezvényen lehet jelen a közönség, meghatározott időpontokban, és a legtöbb esetben fizetség ellenében, addig a könyvtár a maga nyitvatartási idejében alkalmas (alkalmassá válhat) arra is, hogy az egyre inkább virtuálisan virágzó közösségeknek lehetőséget biztosítson a közvetlen találkozásra.

Lényegében az előző bekezdésekben vázoltakat önti formába a már itthoni publikációkban is felbukkant „harmadik hely” koncepció. A közkönyvtárak (de egyre nagyobb mértékben a tudományos-felsőoktatási könyvtárak számára is) a fizikai és a virtuális interakciós terek összekötése és szolgáltatásokkal való megtöltése jelentheti a jövő útját. **A könyvtár fizikai és virtuális közösségképző erőként határozódik meg.** Ebben benne foglaltatik egy igen fontos mozzanat: az intézményt a használói legitimálják, mindazon változatos cselekvési tevékenységekkel (lásd fentebb), amelyeket a könyvtár fizikai és virtuális közösségi tereiben végeznek.

Jelen pillanatban a hazai társadalom, a kulturális intézményrendszer is a változások korát éli. Megváltozik a közigazgatás, a megyék szerepe, fenntartók helyébe más fenntartók lépnek stb. Mindezek a könyvtári vezetés és a szakmapolitika számára beavatkozási kényszert jelentenek, igyekeznek a szakma (vagy bizonyos szakmai érdekcsoportok) túlélési igényét artikulálni.

Ez helyes és természetes. Azonban szembe kell néznünk azzal is, hogy ezek a törekvések csak akkor lesznek igazán hatékonyak, ha az átfogóbb változásokra is választ próbálnak adni alternatíváikban, és ez által a fiskális szemléletben „pénznyelő automatának” tekintett költségvetési intézmények kultúrpolitikai értékeik mellett, társadalmilag érdekes, innovatív lehetőségként tudják definiálni önmagukat.

Summázhatjuk úgy is megállapításainkat, hogy amennyiben a felhasználóknak nem tudunk átélhető, befogadható, vonzó, hasznos fizikai és virtuális alapú közösségi tereket és interaktív szolgáltatási formákat felkínálni, valamint lokális fizikai és virtuális közösségképző és megtartó erővé válni, akkor a könyvtár társadalmi legitimitásának eltűnését kockáztatjuk meg.

A könyvtáraknak ráadásul fel kell venniük a versenyt azokkal a kereskedelmi alapú közösségképző irányzatokkal, amelyek ugyancsak újfajta agórák kialakítását tűzik ki célul. Persze ezt általában nem közösségi felelősségtől áthatott közintézményként teszik meg, hanem saját piaci érdekeik által hajtva, a kereskedelmi célú fogyasztás előmozdításának fő céljával, figyelmen kívül hagyva minden egyéb tágabb társadalmi, közösségi kontextust.

A könyvtáraknak nonprofit, semleges alapon a közösségképző, szocializációs-interakciós tér kialakítása kapcsán akár a profitorientáltan működtetett plázákkal is fel kell venniük a versenyt. Amennyiben nem lesz kívánatosabb közösségi társadalmi életet élni a könyvtárak fizikai falai közt és azok virtuális terében, mint kereskedelmi versenytársaiknál, az újabb fontos legitimitációsosztó tényezővé válik. Drámaian növekedhet ezáltal a közösség önös piaci, kereskedelmi érdekeknek való ellenőrizhetetlen manipuláltsága, kiszolgáltatottsága is. Társadalompolitikai értelemben jóval többről van tehát szó, mint a könyvtárak érdekérvényesítési törekvéseiről.

A szolgáltatási szempontú, kreatív paradigmaváltás most már tényleg elkerülhetetlen; a változások irányát, mélységét és intenzitását tekintve, alighanem az utolsó órákban vagyunk.

Horváth Sándor Domonkos–Németh Márton